

J. Szacki (ed.): Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szcepańskiego

Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN
1995, 924 s.

Nejvýznamnější současný polský historik sociologie, profesor Varšavské univerzity Jerzy Szacki, dobře známý i mezinárodní sociologické veřejnosti, připravil se spolupracovníky S. Burakowským, H. Holdovou-Róziewiczovou, N. Kraškovou, J. Kurczewskou, P. Kwiatkowským, E. Nowickou a S. Olzackým dílo, které je doslova ozdobou současné polské sociologie a zároveň i významným příspěvkem k odpovědi na otázku, proč tato sociologie svými výsledky, institucionalizací, domácím společenským vlivem i zahraničním ohlasem dosáhla úrovně srovnatelné se zeměmi, jež mohou být považovány za sociologické velmoci. Práce *Sto let polské sociologie* je rozsáhlou antologií textů 57 polských sociologů, přičemž úvodní text původně vyšel roku 1862 a poslední v roce 1968. Zahrnuje období od vzniku prvních sociologických studií v šedesátých letech minulého století do obnovení sociologické práce v druhé polovině padesátých let. (Poslední text z pera J. Szcepańskiego *Společné cíle sociologie a polská národní škola* dobou svého původního uveřejnění stanovený časový úsek překračuje, autoři však zdůvodňují jeho publikaci tím, že je jakýmsi komentářem k jiným textům antologie, a že rovněž ukazuje, jakým směrem se polská sociologie vyvíjela později.)

Kniha je uvedena obsáhlou, více než stostránkovou studií J. Szackého, nazvanou *Stručné dějiny polské sociologie*, která mapuje vývoj této disciplíny ve zmíněném období a je zatím nejrozsáhlejším a nehlubším zpracováním dané tematiky. Szackého studie výrazně pokračuje běžnou úroveň obdobných úvodů a má charakter díla, které by mohlo vyjít i samostatně.

Szacki v souladu s objektivní vývojovou logikou i s periodizací používanou rovněž jinými autory dělí zmíněných sto let vývoje polské sociologie do čtyř etap: (1) od vzniku prvních sociologických prací v Polsku do získání nezávislosti v roce 1918, (2) meziválečné období, kdy se vytvářejí podmínky pro zrod a rozvoj sociologie jako „normální“ vědy, (3) poválečné období charakterizované zprvu (zhruba

do roku 1951) kontinuitou s dřívějším vývojem a posléze (zhruba do roku 1956) jejím dramatickým přerušením, (4) počátky obrození sociologické práce po roce 1956.

První etapa vývoje měla podle Szackého tyto hlavní rysy: polská sociologie hledala svoji identitu; šlo jí o rozšíření normy vědeckosti na myšlení o společnosti; významnou roli při tom hrál příklad přírodních věd; předmět sociologie byl chápán neobyčejně široce; zájem se soustředoval hlavně na otázku, co je společnost, nikoli jak se poznává; sociologické poznání bylo značně diskontinuální; problém objevování sociologických faktů zůstával jakoby nepovšimnut; teorií sociologického poznání se zabývalo jen velmi málo autorů; převládala scientistická, naturalistická a deterministická vize společnosti, korigovaná však některými ideologickými vlivy požadujícími, aby sociologie nezůstávala pouze u objektivního popisu stávajícího stavu, ale také jej hodnotila, a aby ukazovala cesty, jak dosáhnout sociálního ideálu; byla to hlavně sociologie společenského vývoje, hledající jeho faktory a zákonitosti; její problémy byly zpravidla problémy všech společenských věd; tvůrci sociologie byli převážně filozofové, historici, právníci, ekonomové, psychologové, přírodovědci, literární kritici a politikové; sociologie měla mimořádně intenzivní svazky se sociologií jiných zemí, netrpěla provincionalismem, mnoho textů jejích představitelů vycházelo dříve v němčině a francouzštině než v polštině; jen nepatrnou měrou byla popisem polské společnosti; největší její inovací ve vztahu ke klasické západoevropské sociologii bylo, že se široce zabývala problematikou národa, a ne prostě společnosti.

Ve zmíněné klasifikaci tvořilo toto období nejdelší úsek, jehož konkrétní tvářnost Szacki demonstruje na dílech prvních polských pozitivistů scientistického zabarvení, jimiž byli J. Supiński, F. Krupiński a B. Limanowski. Ovšem nejvýznamnějším projevem této myšlenkové formace byl vůbec první polský velký sociologický systém L. Gumplowicze, autora, který jako jediný ze zakladatelů polské sociologie pronikl do světových dějin sociologie. Je sice pravda, že svá hlavní díla vydal německy a druhou polovinu svého života strávil ve Štýrském Hradci, ale podle Szackého slov ho nelze

z polských společenských věd vyloučit, neboť jeho teorie vyrostla z polského základu a ani po opuštění rodného Krakova se nepřestal na polském duchovním životě podílet. Samostatná pozornost je věnována rovněž B. Limanowskému, jehož systém Szacki nazývá ponárodněným organicismem.

Raná polská sociologie byla výrazně ovlivněna také marxismem. Podíl marxistů na jejím vývoji byl dokonce podle Szackého mnohem větší než v řadě jiných zemí. Oba hlavní reprezentanti této myšlenkové orientace, tj. L. Krzywicki a K. Kelles-Krauz, nebyli však pouhými epigony zakladatelů marxismu, což bylo u mnoha jiných tehdejších marxistů časté, ale byli do značné míry samostatnými a originálními mysliteli. Krzywicki vnesl podle Szackého do polské sociologie to, co bylo v marxismu jeho doby nejlepší, přičemž dokázal zároveň plně využít výsledků vědy, kterou nazýval „měšťanskou“. Jeho marxismus napomáhal tomu, aby se polská sociologie dostala do hlavního proudu světového myšlení, z něhož ji pozdější marxismus nejednou vytlačoval. Totéž podle Szackého platí i o Kellesi-Krauzovi, jehož marxismus by bylo možné označit za otevřený. „Tyto znaky raného polského marxismu způsobily, že se jeho představitelé těšili uznání daleko překračujícímu socialistické prostředí. Stal se (...) v polské sociologii jedním z důležitých referenčních systémů i pro ty myslitele, kteří buď marxismus po čase opustili, nebo nikdy marxisty nebyli“ (s. 34).

Tzv. druhý pozitivismus byl v Polsku reprezentován hlavně Z. Heryngem, i z příruček dějin světové sociologie známým L. Winiarským (působícím v posledních dvaceti letech života na univerzitě v Ženevě) a E. Majewským, pro něž pro všechny byla typická tendence k sociálnímu mechanicismu.

Představiteli psychosociologismu byli zejména J. K. Potocki, mnohem známější a vlivnější Z. Balicki a J. K. Korwin-Kochanowski, jehož Szacki nazývá polským Le Bonem, protože jako jediný polský autor považoval psychologii davu za základ celé své koncepce.

Samostatné dvě kapitoly svého výkladu věnuje Szacki E. Abramowskému, jehož považuje za představitele sociologického fenomenalismu a v jehož metodologii spatřuje určitou paralelu s názory G. H. Meada, a sociologické

teorii L. Petrażyckého, který se svým dílem věnovaným především sociologii práva, svým dlouholetým působením v Petrohradě, kde jeho žáky byli mj. N. S. Timasheff, G. Gurvitch a P. Sorokin, a také tím, že svoje práce publikoval zejména v ruštině a němčině, zapsal i do dějin světové sociologie.

V souvislosti se Szackého výkladem Abramowského sociologie si nemohu odpustit jednu kritickou poznámku. Szacki na str. 52 a 57 píše, že Abramowski popíral Marxovu myšlenku, podle níž je člověk pouze „souhrnem společenských vztahů“, přičemž z kontextu vyplývá, že v tom vidí Abramowského zásluhu. Marx však takto ve svých *Tezích o Feuerbachovi* nedefinoval člověka, nýbrž lidskou podstatu, což jsou samozřejmě dvě rozdílné věci. Je pravda, že s tímto zjednodušeným výkladem Marxova názoru se nesetkáváme v sociologické literatuře ani v běžné publicistice poprvé. U Szackého, kterého znám jako neobyčejně pečlivého a korektního interpreta cizích názorů, jde o zcela ojedinělý omyl.

Jak v polské sociologii probíhal tzv. anti-pozitivistický přelom, demonstruje Szacki na díle S. Brzozowského, ale zejména raného F. Znanieckého, s tou výhradou, že ani Brzozowski, ani raný Znaniecki nebyli sociology. Přesto je bez jejich díla zmíněný zvrat v polské sociologii nemyslitelný, protože především raná Znanieckého tvorba poukazovala na „rostoucí nespokojenost s takovým vysvětlováním společenských jevů, jaké poskytovala scientistická sociologie. Byla spíše zdůvodněním filozofie kultury, konkurenční vůči existující vědě o společnosti nebo doplňující ji, než vyhlášením zásad sociologie chápané novým způsobem“ (s. 70).

Szackého výklad první etapy vývoje polské sociologie je doplněn stručnou informací o počátcích empirické sociologie v Polsku.

Druhé období ve vývoji polské sociologie, kryjící se s existencí nezávislého Polska mezi první a druhou světovou válkou, charakterizuje Szacki jako období, kdy se tato sociologie mohla rozvíjet jako „normální“ věda, tj. věda specializovaná, stále více institucionalizovaná, již zkvalitňující se vědecká výbava umožňovala přeměnit se postupně na vědu empirickou. Dřívější zpravidla příležitostná vědecká činnost

jedinců byla nahrazena činností kontinuální, kolektivní a zorganizovanou.

Nové rysy polské sociologie tohoto období shrnuje Szacki do pěti bodů: (1) Nejenže byl překonán monopol scientismu, ale objevil se výrazně protikladný teoretický přístup, nazývaný v Polsku obvykle humanistickou sociologií. (2) Rychle upadal zájem o teorie společenského vývoje; tzv. historická sociologie byla nahrazována sociologií analytickou. (3) Rozšířil se názor, že sociologie není obecnou vědou o společnosti, ale speciální vědou o jevech, činnostech, faktech, hodnotách a systémech. (4) Sociologie se postupně stávala empirickou disciplínou, jejímž úkolem bylo shromažďovat pokud možno četné a všestranné informace o současné společnosti. (5) Zájem se stále více soustřeďoval na samu vědeckou výbavu sociologie.

Důležité je, že po celé toto období si sociologie uchovávala výrazně pluralistický charakter, o čemž svědčí jak názory jejích jednotlivých představitelů, tak stále častější diskuse mezi nimi. Rozvíjela se rovněž vědecká kritika.

Přes zmíněný pluralismus je podle Szackého nesporné, že po celé toto období byl ústřední postavou polské sociologie F. Znaniecki, analýze jehož humanistické sociologie věnuje Szacki samostatnou kapitolu. Ze Znanieckého žáků se už před druhou světovou válkou začal výrazně projevoval J. Chalasiński. Významnou úlohu v tomto období sehrál rovněž pozdní Krzywicki a jím vedený Institut sociálního hospodářství, stejně jako durkheimismem ovlivněný S. Czarnowski a jeho historická sociologie. Za další neopominutelné osobnosti meziválečného období považuje Szacki J. S. Bystroně, A. Hertze, C. Znamierowského, W. Grabského a J. Landeho. Specifický, nikoli však výrazný, vliv na polskou sociologii měl rovněž světově proslulý sociální antropolog žijící dlouhodobě ve Velké Británii B. Malinowski. Díla všech těchto autorů Szacki přiměřeným způsobem analyzuje.

Třetí etapa ve vývoji polské sociologie, která spadá do období po druhé světové válce, byla poznamenána mnoha ztrátami způsobenými válkou a německou okupací. Sociologická pracoviště i centra sociologické výuky byla rozehnána nebo zatlačena do podzemí, řady sociologů se zmenšily zhruba o polovinu, neboť mnoho sociologů zemřelo, další se stali přímý-

mi obětmi války a někteří se nevrátili z emigrace (nejvýznamnější z nich byl F. Znaniecki). Práce v sociologii se však rychle obnovila, a to na teoretických i metodologických základech vytvořených v meziválečném období. Podstatné je, že do popředí se dostala tehdejší mladší a střední generace (J. Chalasiński, M. Ossowska, J. Szczepański, C. Znamierowski, P. Rybicki, T. Szczurkiewicz, N. Assorodobrajová, K. Dobrowolski aj.).

Zásadní zlom nastal roku 1951. Nikoli samozřejmě v důsledku samotného vnitřního vývoje sociologie, ale politickými a ideologickými zásahy zvnějšku. Sociologie byla administrativně zlikvidována, došlo k vynucené izolaci od toho, co se dělo v této disciplíně na Západě. Szacki píše, že bez nadsázky „se polská sociologie ocitla na počátku padesátých let v horší situaci než kdykoli ve svých dřívějších dějinách, a to dokonce včetně doby okupace, kdy existovala oprávněná víra, že jde o situaci krátkodobou“ (s. 113-114). Nebylo však podle jeho slov tak zle, jak mohlo být a jak bylo v jiných zemích ovládnutých stalinismem. Příčinu spatřuje ve třech skutečnostech: (1) Sociologové s pevným vědeckým postavením, i když byli objektem často brutálních útoků, nebyli zcela zbaveni jakékoli možnosti vědecké práce, museli se však překvalifikovat a zabývat se výzkumy, jež byly často velmi vzdálené jejich základním zájmům. (2) Marxisté ze sociologického prostředí, kteří se podíleli na likvidaci disciplíny, měli přece jen tendenci zachránit některé prvky sociologické tradice, a to v rámci dějin sociálního myšlení, které nahradily dějiny sociologie, nebo prostřednictvím pokusů pěstovat pod firmou historického materialismu či například ekonomiky zemědělství specifickou empirickou sociologií. (3) „Tání“ v Polsku začalo dříve a okamžitě se projevilo ve společenských vědách.

Čtvrtou vývojovou etapu nazývá Szacki počátky obnovení polské sociologie, které spadá na přelom let 1956-57 a otevírá cestu dalšímu rozvoji v posledních čtyřiceti letech, jimiž se však už Szackého úvod ani antologie nezaobývá. Szacki charakterizuje hlavní rysy tohoto obrození, přičemž zdůrazňuje, že se vyznačovalo diskontinuitou s dřívějším vývojem, vysvětluje její příčiny, všímá si toho, jakou roli ve zmíněném procesu hrála recepce západní, ze-